ШУКАЮ БІДНОЇ ФАРМИ

I.

Це пані Янда втягнула мене в таке безнадійне заняття.

Коли ми блукали з нею та панею Пауш по замріяних околицях містечка Ледук, межи перелісками, озерами, озеречками і озерцятами, лугами та безмежними ланами, що колись були преріями, повз нафтові колодязі та "незгораючі купини", розглядали хреста Семена Бориса на роздоріжжі Калмар-околиці, коли обідали в новенькій кафетерії молоденького п’ятилітнього міста Девон, — я запитала в моїх товаришок, чи не можна б самого Семена Бориса побачити. Він ще живе? — Живе, має 92 роки. Але нема його тепер удома, це пані Янда напевно знає. Та тут є другі знайомі фармері, чи хотіли б ви поглянути?

— О, дуже! Подивитися на канадійський хутір, порівняти із спогадами дитинства...

— То їдьмо до Петра Олекшія. — І ми, попитавши трохи дорогу в зустрічних авт, заїхали далеко від автостради, у безмежний простір степів, та й в’їхали у подвір’я саме тоді, як господиня фарми розмовляла з крикливими індиками.

Коло такої садиби, широкої та розлогої, із індиками, курми, свиньми, треба добре наробитися.., думаю собі, поглядаючи на важкі спрацьованії руки, на овіяне степовими вітрами неміське обличчя канадійської фармерки. А взимку тут, у голім степу, як завіє, то напевно накриє цю фарму пухнатою шапкою снігу. Тільки де ж це тут сільськогосподарський реманент, купи гною, ожереди соломи, клуня? Та й свиней-курей не видно, вони заховані за цими загорожами, а там у далині, у глибині перспективи розігнаного в безвість подвір’я, стоять малинові будови, відділені від цього першого подвір’я простором. Хата

ще раз відділена від подвір’я зеленим живоплотом і стоїть пишно, наче б не звідси вона, не хоче признаватися до фарми. І це вони самі працюють тут? Одна родина, без наймитів?

— За робітника тепер важко, — зідхає господиня. — Все треба самим. Ось приходять жнива, треба впоратися до морозів, зібрати весь урожай. Фарма наша стала тепер більша, бо прикупили фарму в сусіда-німця. Земля тут дуже добра. Маємо тепер чотири фарми.

— Наші фармері дедалі більше скуповують фарми у німців та французів, — не пропускає нагоди похизуватися пані Янда. — Коли наші люди приїхали до Канади, то кращі землі в преріях були вже розібрані. Ними вже володіли англійці, французи, німці… Наші люди мусіли брати дичавину, осідати в корчах, на озерах, в лісах. Тяжко боролися з природою, поки зробили всю ту дичину високоурожайними ланами. І тепер так високо стоять наші фармері, що випередили в мистецтві фармування своїх сусідів на кращих землях. Сусіди знеохочуються, кидають фарми, переходять до міста, а українці ці фарми скуповують.

— І хто ж обробляє ці чотири фарми, коли за робітника тепер важко? — мені цікаво почути від самої господині.

— Старий… Машинами все. Ось він скоро, мабуть, навинеться, десь поїхав до сусіда.

— А ми не дуже знали до вас дорогу, питали в якихось людей, — пригадала раптом пані Пауш. — Якісь їхали, нам по-українському відповіли.

— То ви напевно гадаїв зустріли! — здогадалася господиня. Я думала, що то прізвище, але фармерка каже далі. — Я гадая відразу впізнаю, по гадайській мові.

Що то за гадайська мова? Ще не чула такої.

Сміючись, мені гуртом розповідають, що так називаються тут ті, котрі закидають зпольська, за кожним словом додають "гадам". Справді, щось таке казали...

Чи давно ця жінка приїхала з України? Такі вимоги до чистоти української мови, так кепкує з "гадайської".

— О, ні! — заперечують. — Це канадійка, тут народжена, тільки що все життя прожила на фармі.

Господиня покинула індиків і запросила нас до хати. Ми увійшли через фіртку живоплоту до окремого садочка, з клюмбами й квітами, з високими деревами на фронті. Хата в цьому оточенні всім своїм виглядом каже, що вона хоче виглядати, як міська панія, а не як простодушна селянка. Отже, ми заходимо.

То це селянська хата? — оторопіла я, ступаючи по килимах коридорів, увіходячи в світлицю, обложену білими кахлями... Та, власне, усе тут біле, новеньке, щойно з крамниці: модерна газова піч, холодильник, модерний злив. Це або готель, або перевезений з Вудвардсовоїї площі дім. І є гаряча вода? — А якже, ми й огрівання маємо, в підвалі стоїть огрівальний куб. — І електрика є? — Господиня тільки потиснула гудзика, щоб мене переконати. А як же працював би електричний холодильник? Ще в підвалі маємо морозильника, в якому може лежати сто курей, кабан і теля.

Та в цій хаті нема нічого селянського! Вона перенесена живцем із міста. В цій їдальні з масивними дорогими полірованими меблями, мереживними серветками нема ніяких дешевих прикрас. В цій вітальні з вікном-лихтарем, дорогими фіранками, захотіла б жити парижанка.

І я знову дивлюся на важкі спрацьовані руки. — Це ви самі устаткували, за вашим власним смаком? То ж тільки зайти сюди від свиней та індиків, — вже нанесеться бруду, а тут аж сяє чистота та

розкіш. — Зайдіть ще нагору, подивіться на наші спальні. — І я йду килимами-сходами — нагору, зазираю в атласні будуари та повертаюся з переконанням, що втрапила таки в поміщицький дім. Тільки де ж ті слуги, що тримають усе в зразковій чистоті? Хто навів цей лоск елеґантности?

Пані Пауш і Янда не дивуються. Гм, а що ж тут робити, як до всього є машини? Вони розпитують господиню про інше. То це й на полі Олекшіїв стоїть нафтовий колодязь? Скільки ж їм платять за винайм площі? — Компанія платить сто двадцять долярів річно, а ще крім того маємо "роялті". Нам пощастило, бо в нашому контракті на землю записано, що й надра належать нам. Маємо дивіденд із прибутків нафтової компанії.

Справді, збирають два врожаї.

— А де ж дівчина ваша?

— Та це ж готуємось до весілля, поїхала десь до Едмонтону на закупи. Я так боялася, щоб вона не знайшла собі якого англійця. Але, хвалити Бога, буду мати зятя нашого, українця. Хвалити Бога... Все, бувало, дочку просила, щоб за свого виходила. "Мамо, та ж серед англійців теж гарні люди є", — каже не раз вона. Але як би то воно було? Щоб був у хаті чоловік — і хто його зна, як до нього говорити. Я ж по-англійському, знаєте... Все ж таки свій чоловік, своя мова, своя віра. Різдво прийде — це таки свій, а то таки чужий.

Велика шовкова "парасоля" у вітальні розпустилася вже. Будуть під нею обдаровувати в суботу молоду, будуть багатими подарунками обсипати її, як дощиком. Цей "шавер" — щось замість нашого гільця?

Коли ми вже скрізь обходили, не минувши й "бейсменту" та ванної кімнати, я наважилася запитати:

— Чи це вважається багата фарма?

Питання було несподіване й незвичайне. Господиня оторопіла.

— Середня, — каже вона.

То як же виглядає тоді багата? Я хотіла б її побачити. І ще — побачити бідну фарму, щоб порівняти. — Пані Янда, везіть мене ще до інших фарм, хочу побачити бідну фарму.

І от почалося. Ми цілий день стратили.

Панії Янда знає всю околицю — Ребет Гіл, Калмар, Торзбі… Тут немало клієнтів її чоловіка, що й у неділю не раз приїздять у своїх справах аж до хати. Від’їжджаємо знову від битої дороги у фармерські закутки, а по дорозі вона називає: тут такі живуть, а тут такі. Та не скрізь нам щастить. Михайлишиних дома не застали, собака привітав. Ми заглянули у вікна солідного, цілком міського дому серед поля, походили по городі, пошукали огірків у пахучому гудинні, залізли в агрус та малинник, — але господарі не над’їжджали. В голові пані Янди складалися щораз інші пляни, до кого б заїхати.

Заїхали ще до одної фарми, там нас зустріли діти. Але чи це фарма? Це — наймодерніша вілла, може ця хата ще краща за ту, Олекшіїв. Дівчатка у спортових штанях не поводяться, як перелякані хутірські діти, але й з неміським довір’ям запрошують до хати. — Як ви хочете, то дивіться, а тата й мами нема дома. — Ми ходимо по кімнатах цього міського дому, чудом пересадженого у степ, з лискучими паркетами, засувними дверима для шаф, з вікнами (без поперечок) майже на всю стіну завбільшки. І хоч діти ані слова не говорять українського, — на стінах висять портрети їхніх дідів-бабів у старовинній селянській одежі — тих піонерів, що прийшли сюди колись у нетрі та пущі, жили з койотами, дерли пеньки. Дивляться тепер із стін, яке пишне багатство розробили цим дівчаткам, що не вміють уже мовою дідів ані слова.

Заїхавши у ще дві фарми, я вже почала втрачали інтерес. Скрізь те саме. Ніякого села тут нема, скрізь міський комфорт — електрика, газ, парове огрівання, гаряча вода з кранту. Шматок міста серед поля. Різниця тільки та, що одна фарма трохи вчорашньої моди, друга — просто з крамниці, ще наліпки, дивись, не зняті. Мабуть, ці фармері навипередки женуться за модою. Ага, мій сусід має вже он які модерні м’які меблі у "лівінґ румі", нову пральну машину? Зажди ж, я його перевершу! Та ще різниця між одною й другою садибою — котра господиня більше квітників насадить перед домом. Простору вистачає, господарчі будівлі десь у ньому поховані, фарму оточує степ.

Ще буває різниця така, що в одного є роялті на нафтові прибутки, а в сусіда поруч колодязь помпує нафту, та "роялті" нема. Зате в нього на стіні висить кольорова аерознимка його зразкової фарми, що була вміщена в ілюстрованому журналі. За свою фарму, він дістав звання фармера-майстра і тисячу долярів премії.

Так цього дня не вдалося мені побачити бідну фарму — із свиньми, що чухаються об одвірок хати, із глечиками, що сушаться на кілочках ліси, з плугами-боронами десь там за оборою. То виходить, у Канаді вже здійснено знищення різниці між містом і селом? Так виходить, нема її. Стався шалений скок від забитого селянина до моторизованого інтелігентного майстра сільськогосподарської продукції. Фармер за годину автом опиниться в Едмонтоні, а в такій резиденції, повній комфортів та чистого степового повітря, зовсім не почуває себе на хуторі.

Треба було б десь далі від’їхати, може це тільки під Едмонтоном так, у цих нафтоносних околицях?

2.

І чого тільки не зможуть мої едмонтонські опікуни —— пані Пауш, жіноча організація православної громади, Союз Українок Канади. Ще

тільки здумала я собі, це, як уже знайомить мене на найближчому вечорі в залі! ім. Грушевського голова Союзу Українок, пані Софія Василишин, із одним чоловіком.

— Знайомтеся, це обласний інспектор провінційного департаменту аґрикультури, пан Чарнецький. Ви як поговорите, то може пан Чарнецький захоче вам показати дещо в Алберті.

Агроном Чарнецький не заперечує. Так, він дуже часто виїжджає на терени провінції і якщо я хочу, то він може якогось дня заїхати за мною.

І ось цей день настав, ми вже виїжджаємо з Едмонтону в напрямку заповідника Елк Айленд Парк, до містечка Вегревіл, що славиться своїм суцільно українським населенням, нащадками переможців пущі, піонерів з Галичини та Буковини.

Агроном Олександер Чарнецький також нащадок перших піонерів, він мав два роки, як привезли його батьки до Канади. До двадцятьох років був собі хлопцем на фармі в Саскачевані й так був би до кінця своїх днів, якби не інститут. Ці інститути гуртожитки фармерської молоді в містах Вінніпезі, Саскатуні й Едмонтоні, виховали немало сьогоднішніх діячів. Був такий звичай, що вихованці інститутів на Різдво їздили по фармах із колядою та бесідами. Заїхали на фарму Чарнецьких двоє таких студентів із Інституту їм. П. Могили, — наколядували, наговорили, піддали хлопцеві охоти вчитися, а ще й дядько підмовив. Хлопець поїхав до школи, скінчив агрономію, відтоді безперервно працює за фахом.

Ми їхали тією дорогою, якою колись ходили перші піонери. Колись були це кручені стежки, мочарі та озера. Тепер це автострада з Едмонтону до Вінніпегу, по обидва боки розпливаються в безвість лани, гаї, клинці лісів, залишених для затримання снігу, де-не-де блакитні латочки озерець, зрідка порозкидані хатки. У цих хатках фермері тримають збіжжя, це шпіхлірі. Фармер молотить на полі й не турбується

звозити зерно додому, аж поки йому не зайде потреба кудись везти. І не боїться, що хтось розкраде? Дійсно, благословенна земля!

Дорога наша проходить через заповідник Елк Айленд Парк. Спеціяльно для нас вийшли з лісу бізони-бофало й ліниво порозлягалися край дороти. Була б не помітила цих колишніх царів колишніх прерій, та агроном запитав мене, чи я вже бачила бізонів.

— Ні, ще не бачила, але вже чула, що Елк Айленд Парк — майже єдина місцевість у Північній Америці, де ще збереглися ці розкішні звірі. Колись цих бофало у преріях Америки були незчисленнії табуни. Гадалося, що вони ніколи не переведуться. Для індіян вони були основним джерелом їх існування, бо бофало постачали індіанському побутові все, що було потрібно: іжу, житло, одежу, знаряддя; бофало відогравали ролю в індіянських віруваннях та церемоніях. Та прийшли білі й дуже скоро витеребили бізонів на м’ясо. Майже всіх винищили, а як зосталася маленька їх горсточка, тоді канадійський уряд узяв бізонів під свою опіку, охоронив у заповіднику. Кількість бізонів у Елк Айленд Парк зросла тепер до 1300 голів. Та ще один бізон, камінна статуя, стоїть на одному роздоріжжі в місті Келґарі.

Минали ми парк — накрапав дощик. Поки доїхали до Веґревилу, дощ перестав і ми під’їхали просто під хату аґроінома веґревідьської округи, пана Василя Підручного.

Чи я, взагалі, тут щось побачу, це залежить від погоди, а воно насупилося дуже. Правда, в цій Альберті скорої й випогоджується, сонце розганяє всі хмари, крім тих легеньких сніжисто-білих. Агрономові Чарнецькому погода менше важлива, бо він поїхав у дальші райони автострадою, але ось у Веґревільщині… Аби тільки хляпнув дощ, то всі фермерські дороги розмокнуть, на фарми тобі ніхто не поїде, бо авто загрузне. Але як буде гарна погода, то агроном завжди має багато справ на фермах, дасть Бог, поїдемо.

А тим часом озираюся, куди це я втрапила. Ніби то я шукаю бідної фарми, опинилася ж у інтелігентському домі. Книжки, картини, квіти. Будинок давно обжитий, в ньому витає традиція сталого побуту, не надщерблена модерним, з крамниці сьогодні привезеним добром. Будинок накритий віковими деревами, що встигли вирости тут, відколи існує він. І стоїть він на плеканому килимові шовкової трави, далеко від домів-сусідів. І в ньому картини тут, картини там, весь передпокій завішаний ними. Хто це тут маляр?

Дружина агронома, Анна Підручна, дуже привітна, та й інакше бути не може, бо ж вона — голова місцевої жіночої організації, а я під опікою організованого жіноцтва й приїзд мій уже попереджений телефонним дзвінком Стефанії Пауш.

Після кількох хвилин інтродукції, що супроводить кожне нове знайомство, я довідуюся, хто маляр. Пані Підручна показує мені картину "Моє життя в Саскачевані". Горбкуватий краєвид, жнива. Замріяні ліси в далині, а на горбистому полі, скільки видно, стоять снопи. Дівчина присіла напочіпки й розв’язує платок з обіїдом, а довготелесий хлопець не має терпцю чекати й п’є із дзбанка воду.

— Це я з пам’яті малювала, молодість свою на фармі в Саскачевані, — каже Анна Підручна, і я вже впізнаю її в цій високій дівочій постаті. Все мені відразу роз’яснилося. Це ж передо мною розгортається сувій причин і наслідків. Ця малярка, з професії учителька, — вона фермерського роду, зв’язана з фармою, з канадійським селом всіма своїми духовими нитками. Звідти росте її надхнення, інтелігенція. Ось іще один, і ще один пейзаж в Саскачевані, що серед нього виросла пані Підручна. А ось — церква в подвір’ї, такому типово українському. Хата під стріхою, журавель біля неї, пліт, люди виходять із церкви, убранії барвисто, етнографічно, як в Україні ще на початку цього століття. Але це не Україна, це Саскачеван часів її дитинства. Малярка нічого не вигадувала, а малювала з плівки пам’яті. Тільки чого це хата й церква так близько одна від одної?

— В ті часи кожен господар бажав, щоб церква була побудована на його подвір’ї, — відказує вона. — Честь, життя вирує коло хати, весело, всі новини разом з людьми з’їжджаються з околиць…

Здебільшого пейзажі Анни Підручної саскачеванські, але ось одна така типова для всієї Канади — "Елеватори". Ось "Залишена хата", така жалісна. Справді, залишена, а там же було колись б’ючке життя…

Дивна малярська біографія. Анна Підручна ніколи не думала маляркою бути. П’ять років тому одна старенька вчителька малярства попросила її, щоб вона записалася до неї на курс і цим піддала охоти молодшим. Пані Підручна з добродійства внесла десять долярів, а відвідувати курс і не думала. Тільки з цкавости пішла раз-другий. Вже перша її праця викликала здивування вчительки й заохоту. З того часу вона працює над собою, знаходить на це час, бо захоплена. Має вже щось із сімдесят полотен, багато продано, роздано. Але яка вартість її картин, вона не знає, ще ніхто їй не дав оцінки. Вона любить малювати і відчуває в цьому потребу.

Я також не знаю, яка вартість її картин. Але ди— влючись на них, входиш душею в канадійське фармерське життя, більше, ніж через заморюючі доповіді-звіти.

Піонерська дочка, сама завжди серед фармерів, вона з тієї породи, що любить осягати важкі щаблі.

— Оце фотографія моєї мами, — показує вона портрет жінки з великим чолом, молодими твердими рисами. — Вона недавно померла. Мама мала надзвичайний голос і великі музичні здібності. Проста селянка, вона була дяком у церкві і диригентом хору. Та мама не була вчена, через це я всіх зусиль докладаю, щоб дочкам моїм дати музичну освіту. Чоловік зо мною свариться, нащо я безпотрібно гроші витрачаю, замість дати практичну освіту. Але як згадаю свою маму, та як бачу ті самі здібності у своїх дівчат, то ладна на всілякі жертви, аби дочок

вивчити. Вчу моїх дівчат на піяно, на скрипці і диригувати. Шкода, що старшої дівчини нема, вона ще залишилася у Вінніпезі, а ми з меншою оце вчора повернулися. Я там була за куховарку на Літніх курсах українознавства при Колеґії св. Андрея. Інші дивуються, що я цим хвалюся, вважають, що куховаркою працювати понижує. А я собі думаю: як мені не соромно для своїх дітей варити, то чому ж має бути соромно варити для чужих дітей? Я ж їм там була, як мама.

"Мама" вісімдесятьох дітей ще живе цими курсами і тим ентузіазмом, що з ним роз’їхалися вихованці. Ці курси відбуваються щороку, мета їх — затримати молодь в українському дусі, розколихати любов до рідного, дати знання з історії, мови, української культури, скріпити симпатії між молоддю. Вихованці видають там свою газету, організували хор, влаштовують свої концерти, вечірки, роблять спільні екскурсії, провадять диспути. Ось я вичитала в тім шкільнім журналі, на які теми відбувалися дискусії: "Рішено, що життя на фармі здоровіше, ніж життя в місті". "Рішено, що радіо ліпше, ніж телевізія". "Рішено, що печерна людина була більше задоволена з життя, як теперішня". "Вартість коміксів". "Чому я повинен знати українську мову". Все це "вирішують" Августини, Сільвії, Діяни, Лелії — так звуться ці фермерськії діти.

Коли прийшов з урядової канцелярії агроном Підручний, То в мене з його дружиною вже були встановлені дружні стосунки. Ще коли б тільки узавтра була гарна погода.

Дощу вранці не було, випогодилося, сонце озолотило веґревільські лани. Небо синє, хмарки білі. Ми вже в авті, їдемо на фарми. Я — шукати бідної фарми, агроном — одвідувати членів клюбу "Фоур Ейч", а пані Підручна — для товариства. Була ще в авті й майбутня піяністка, дванадцятилітня Авріля, з таким самим високим чолом, як у її баби, з не по літах серйозним виразом обличчя, — вона з мамою. Куди мама, туди й Авріля.

Але що воно за "Фоур Ейч"?

Клюб "Руки, голова, серце, дім" (Hands, head, heart, home — все починається на "ейч") — міжнародній. Це — клюб фармерської молоді віку від 12 років до 21-го. Членом цього клюбу може стати кожна дитина, що має охоту провадити досліди над якоюсь рослинною культурою чи плекати тварин. Вся їх гра-робота проходить під доглядам і за вказівками агронома. Наприклад, дитина хоче плекати свиню. Агроном вишукує на фармах і купує йому расове порося. Дитина його купає, годує, важить — все це під доглядом і з постійними консультаціями агронома. Коли порося вже вгодоване, виросло, свиню цю везуть на місцеву виставку-базар, де є експерт, він оцінює й дає клясу — першу, другу, третю. Там же на базарі є фірми, що скуповують вигодовану худобу, — і дитина їде додому з чеком. Крім того, член клюбу "Фоур Ейч" дістає анкету з запитаннями, складає іспит. Хто дістане більше марок, той дістане ще й нагороду. Восени агроном вибирає найліпших два-три члени клюбу і везе їх на провінційні змагання. На цих змаганнях виходять делегати провінції до домініяльної зимової виставки, що зветься "Роял Вінтер Фер" і відбуваєтьсяі в Торонто. Якщо який клюб виграє нагороду, агроном їде разом із дітьми-чемпіонами й на всеканадійську, й на світову виставку, квиток усім оплачений. Кожній молодечій амбіції відкрита широка дорога до міжнародньої слави. Дорога широка, але й важка, і повна зусиль та праці над собою.

Інше вибирає собі плекання зерна і везе в слоїку на виставку своє зібране з дослідної ділянки насіння. Оце ж ми й їдемо до одного такого сімнадцятилітнього чемпіона плекання вівса, Августина Дубка, що дістав нагороду — квиток на міжнародню виставку в Чікаго.

Їдемо ми спочатку дуже борзо, по дорозі попадаються залишені фарми, такі сумні й обдерті будинки, як на картині в пані Підручної. Мешканці цих хатів уже живуть у Веґревілі й виїжджають на фарми тільки в час сезонових робіт. Інші покинуті через те, що фарма продана, її купив той, хто має більше фарм. Як має п’ять, то купує ще шосту.

Скільки ж один фармер може обробити землі? Аґроном каже, що при теперішній механізації один фармер сам, без робітників, може обробити п’ятсот акрів. Одна фарма це 160 акрів. То виходить, один господар може обробити три фарми? От, а в нас в Україні, у колгоспі, ціла система бригад, ланок, ще й машино-тракторна станцій надодачу, та правління колгоспу, та канцелярія, та вічне понукання "соцзмагання й ударництва", та тільки й товчуть про виконання плянів, та деклямують про знищення різниці між містом і селом, — а взутися та вдягнутися нема в що. Вперед треба ту надбудовану піраміду трутнів нагодувати, напоїти й узути.

А чи є державний плян, що диктує, скільки повинен фармер випродукувати? — Ні, каже аґроном, фармер сам собі складає пляни, ніхто не втручається в те, що він робить і як він робить. Він тільки платить податки.

Від агронома можна багато дечого довідатися.. Щоб відповісти на моє питання, скільки платить податку фармер, вн описує середню фарму. Середня фарма має від 200 до 400 акрів землі. Господар такий має молочну фарму, три трактори і всі потрібні сільськогосподарські машини, два вантажних авта, два легкових авта, з 500 курей, з 50 штук рогатої худоби. Вартість такої фарми — 35-40 тисяч долярів. Така фарма збирає з 8 тисяч бушлів зерна на рік і має річного прибутку 16 тисяч долярів. Податку такий фармер платить одну тисячу долярів.

Аж п’ятнадцять тисяч залишається йому? Це якби нашому колгоспникові сказати… Яка ж тоді велика фарма? — А велика це та, що має 1200 акрів землі, вона коштує 150 тисяч. — А чи є бідні фарми? — Чому нема, фарма, що має 75-150 акрів, це в нас вважається бідна фарма. Вартість такої фарми 20—25 тисяч долярів. У Веґревілщині є таких фарм п’ять процентів. Взагалі, в моїй окрузі є 2500 фарм. — І це все українські фармері? — 1926-го року українців фармерів було лише 30%, а тепер 80%. Наші українці все більше скуповують фарми від інших…

Аґроном засипає мене цифрами. Не диво, він тут працює вже тридцять один рік :і знає кожного фармера, як свою родину, знає його здібності й усі потреби. Але якщо не треба дбати про виконання планів, якщо фармер сам собі господар у своєму господарстві, то що ж тоді робить аґроном?

Справді, наші агрономи в Україні тільки й роблять, що їздять підганяти колгоспи виконувати державні пляни хлібоздачі та хлібозаготівлі. Робота нашого агронома це стоси звітів і цифр знизу догори пірамідальною системою. Тут не треба цього бюрократичного наросту, то що ж робить канадійський аґроном?

— А ми, агрономи, навчаємо, як краще господарювати. Ми тримаємо постійний зв’язок із фермерами. Ось я, наприклад, маю район у 80 миль завдовшки й 30 миль завширшки. Коли в якомусь господарстві витвориться в процесі діяльносте яка новинка, я її досліджую, вивчаю й раджу застосувати іншим фермерам. Або ж навпаки, ось з’явиться у фармера кузка чи хвороба на худобу. Він кличе мене й питає, що з цим лихом робити. Я досліджую, шукаю причини, кличу опеціялістіїв, доходимо, як цього позбутися, я тоді й іншим фермерам даю інструкції, щоб і деінде такого не сталося.

Мудро!

Ми вже від’їхали від автостради, забралися в глибину Веґревільщини. Оце, кажуть мені, село. Де ж те село? Стоїть кілька елеваторів-зерносховищ, будинок із написом "Народній Дім", дві крамниці. Навколо безмежні лани, озерця. Але це, справді, канадійське село. Йото населення, фарми, — десь у розпливах просторів. Верхівки дерев маничать на обріях, будівлі приземлилися до крайнеба. Оце ж і є село, а до свого центру, сюди, фармері з’їжджаються за своїми потребами.

Які ж то потреби — і про це може розказати пан Підручний. Ось, наприклад, з'їжджаються фармері на триденні курси підвищення кваліфікації. Програму курсів складено на всю зиму, її оголошують у газетах, висилають летючки до кожного фармера. Фармер вибирає собі, що йому цікаве, і приїжджає на курс, що відбувається у Народньому Домі. Лекторів ми добиреємо з усіх гелузів, фахівців. Висвітлюємо там спеціальні фільми. Більшість фармерів приїжджають на. цілий курс, беруть участь в дискусії.

А які ж курси? Та різні. Найіполулярніший курс — показова кузня. Фармер має багагго машин, то мусить мати й свою кузню. Ми ставимо таку показову кузню, в окремій кімнаті шістнадцять однакових зразків, щоб шістнадцять фармерів могли одночасно проходити курс. Потім кожен у себе вдома запроваджує таку кузню. Є і жіноча частина, там кожна дівчина може дістати універсальне знання, як провадити хатнє господарство. От, скажімо, вийшов новий спосіб консервування городини й овочів... Жінка бере з собою на такий курс дитину; на одному курсі тато, а на другому — мама, тримає сина за руку.

Я слухаю уважно, а сама дивлюся на церкву в полі, там на горбі. Як вона окрилює весь краєвид! Наче очі дивляться на цей гарний світ. А наші села, там удома, теж були з очима, а тепер, як не стало бань із хрестами, то наче сліпі .поробилися. Індустріалізація зборола церкву? Та й тут же індустріалізація.

— Крім того, ми маємо обласні й домініяльні конференції, — розгортає далі свою картину пан Підручний, — Там ставимо на обговорення пропозиції новинок, поліпшень, що. витворило життя. На цих конференціях обмірковуємо їх, а уряд приймає постанови про запровадження у життя. Цього року у Вегревілі відкрито державну Експериментальну Фарму. В наших околицях є багато непридатної землі, солонці. Це — тверда, сива земля, уся в грудді, як зцементована. От, щоб можна було її використати, уряд заклав на свій кошт Експериментальну Фарму, запросив до праці знавців, експертів. Заанґажовано дванадцять родин, і вони насівають всіляке насіння —

ячмінь, конюшину, пшеницю, трави, дерева... Таких експериментальних фарм у Альберті є дві провінційні, дві муніципальні...

От і не треба соцзмагання та ударництва, щоб піднести сільське господарство на ту височінь, на якій воно тепер у Канаді.

Я ще хочу запитати, чи тут фарми спеціалізовані на продукції тільки одної галузі,, чи як у нас було, — всього потроху. От, скажімо, скотарство. Чи є й скотарські фарми, чи тільки зернові?

— Тут у нас — пшеничний район, але ви поїдьте на південь Альберти, то там побачите, принаймні, чотири типи господарства. Там є такі багаті господарі, що літом вони фармують, а зимою виїжджають до Каліфорнії. Другий тип це ранчо. В підгір’ях Скалистих Гір випасається у напівдикому стані рогата худоба, а скільки, то й самі господарі їй ліку не знають. Третій тип — цю худобу спеціяльні фарми догодовують до стану, що вже її можна продати на потреби м’ясної промисловости. Четвертий — це поливні плянтації буряків, гороху, тощо..

Ми вже заїхали геть у поля. Сонце світить, але дороги ще не просохли. Завернув був пан Підручний до одної фарми, та й із середини дороги вернувся. Ми завертаємо в інший бік. Чемпіона, Августина Дубка не побачимо сьогодні

Переїхали) Мондер, столицю канадійськиїх греко-католиків, манастир о.о. Василіян, найперше місце, де заснувалися вони в Канаді. Ці міста — Мондер, Веґревіл — одної давности, що й Едмонтон, але яка різниця між ними! Яка несхожа доля міст! То — велетень, це — малі містечка. Переїхали місто Ворвік — от, шість будинків, церква, "галя" Народнього Дому, сім елеваторів при залізниці і школа.

Школа ця вже замкнена. То колись до неї сходилися із фарм діти. Тепер всі ці сільські маленькі школи стоять нечинні, а діти вчаться у гарних великих школах, що їх відразу впізнати по величезних вікнах на

розміри стін. Ми оце недавно проїхали повз одну таку, серед озер і просторів.

Але яке же діти добираються до цих віддалених великих шкіл? — На все є рада, дітей збирає й розвозить шкільний автобус. Діти тільки виходять від своєї фарми на дорогу і чекають. А колись же... ".. .доріг на колонії тоді не було і до школи дітям приходалось іти корчами, млаками., або лісами. Зимою школи, взагалі, не було, бо були морози, а літом як була, то половина дітей, або й більше, сиділи вдома. Бо старші діти помагали при тяжкій піонерській праці, а малі безвістями милю або й дві боялися корчами йти до школи..." (В. Чумер "Спогади", стор. 10).

— Їдемо до, Маленки, що дістав звання майстра-фармера і тисячу долярів нагороди за зразкове формування та за участь у громадській праці, — каже аґроном. — Тут усі фармері беруть участь у змаганнях, кожен хоче вийти першим. Може не так тисячу долярів дістати, як задля гонору.

Господар Маленка будується далі, йому мало тих будівель, що заселили його простору фарму. Він, удвох іа молодшим братом, закладає саме фундамент, а агронома зустрів, як рідного батька. Почалася ділова розмова, а ми пішли привітатися з господинею, подивитися на її величезні городи. Забралися там у малинник. Я зовсім не хочу слухати ділових розмов, сама бачу, що все тут зразкове, а я ж шукаю бідної фарми, де б поросята купалися серед калюжі в подвір’ї. Але фарма є фарма, люди тут такі, як і українські селяни. Господиня напхала в задник авта величезну голову капусти, молодого горошку, якоїсь велетенської бараболі. Малини ми самі собі нарвали.

Знову ми блукаємо Веґревіньщиною, аґроном везе, куди сам знає, серед степів-краєвидів, урізноманітнених далекими цяточками лісів, перелісків, фарм... Озерна країна, здавалось би, так густо тут тих озер, озеречок і озерцят. Часто навіть переїжджаємо через висип серед озера. Але це країна пшеничного багатства, ото на ньому зріс добробут цих бачених і ще небачених фарм, всі оті елеватори, шпіхлірі у степу,

наповнені зерном. Та тут ми проїжджаємо повз новий модерний будинок із стіною-вікном і агроном не витримує, щоб не заїхати. Це тут живе фармер Кіц, сам собі будує хату.

Нас зустріли два молоді брати, зовсім не фармерського вигляду. Швидше це міські юнаки, що покінчали якісь фахові школи. Самі собі архітекти й будівничі, вони вицяцьковують свій дім зверху й зсередини. Вже викінчене мешкання в підвалі — кухня, їдальня, спальні, кімната-морозильник. Ще не викінчений водотяг, воду беруть із ґрунту помпою. На партері саме кипить робота, виготовляються модерні меблі для цих щойновикінчених кімнат. Над партером уже нема ніяких поверхів, найостан ніша мода каже, що треба в підвалі ("бейсменті") робити мешкання. Чого так — невідомо. Дім може поширитися в боки, вперед, взад, але мода вимагає, щоб те друге чудове мешкання було підвальне. І так є. Компенсація за це — весь фронт перед хатою обдумано розгонистий, засаджений квітами.

І буде жити цей Кіц серед поля, як у місті, потисне ґудзика — і розіллється приємне тепло по хаті, а замість картин буде вікно. Жива картина сиіжного степу заглядатиме в нього. Чи це справді фарма, чи вілла зманерованого багача? Господарча частина фарми відсунута далеко, її не видко, щоб не заважати вражінню, що це — вілла. Як потрібно до міста, то навіть не завжди треба їхати автом, можна й телефоном подзвонити. Справді: "рішено, що життя на фармі здоровше, ніж у місті". Цілюще повітря, за хатою городина із щойно випеченими сонцем вітамінами...

Це всі фарми мають телефони? — питаюся в пана Підручного, але він зменшує телефонізацію до половини. Такі, як ці вже мають, але ще не всі. І все ж таки я підозрюю, що аґроном Веґревіиьщини хоче оглушити мене своїми фармами. Їдемо далі.

Заїхали ми в якусь закутину, що зветься Новий Київ. У фарму старого крою, без цих модерностей, що аж дух забиває. Пес вибіг назустріч, дуже сердитий, а за ним і дівчинка, дуже весела. Своїм товариським

"гай!" до агронома вона відразу роззброїла пса, він розчаровано відійшов набік і навіть пробував помахати хвостом. На ганку (такому старосвітському, аж рідному) з’явився господар, пан Семенюк, за ним його дружина. Оце може та сама фарма, що я шукаю? Все ще тут пахне старими датами, вчорашнім днем. Може тому й люди ці ще зберегли ту особливу радісну хутірську гостинність? Просять до хати, вся рюдина зібралася на подію приїзду. Ось і дід сивенький для повноти картини. Але ні, "тато приїхали з своєї фарми нас одвідати своєю конячиною". Шкапа така сама стара, як і дід, і його виїзд — це світ, що вже виглядає з минулого. Але що за гарна дівчина, ця шістнадцятилітня Петруня! Струнка, із здоровими рум’янцями, з природньою веселістю та скромністю школярки. Може яка студентка? — Майже, вона в цьому році закінчила гайскул, усмішка її ще не набрала стандартної обов’язковости, що накладає маску хоч на яку природню дівочу красу.

— Це — член міжнароднього клюбу, "Фоур Ейч", — хвалиться пан Підручний. — Петруня виховала расового бичка і їздила з ним на міжнародню виставку в Чікаґо.

То вона — чемпіонка? Виграла змагання провінційні й домініяльні, вислали її аж до Чікаґо? Що за гарна група була, коли така прекрасна дівчина тримала там на виставці за воловоди свого бичка!

Господар теж хоче чимось похвалитися. Найкращими в окрузі йоркширськими свиньми. Та й як же гостеві не показати ті рожеві йоркшири? Семенюк дістав також нагороду, не тільки Петруня.

Ми йдемо до стаєнь і по дорозі фармер викладає свою проблему. Ось треба будуватися, та й не знати, чи в місті, чи тут. Три дочки росте і ні одного сина. Побудуватися б тут, — дочки порозходяться й нащо їм, старим, ця хата тут? Та й так сидять покищо у старій хаті, а могли б і вони вже давно в кращій жити.

А тим часом уже в хаті розвели пир. Як ми повернулися із стаєнь, то вже стіл був заставлений печеним і вареним, з холодильника витягалися нові страви, нове вино, нова горілка. Це звалося тут вечерею. Добра вечеря! Сонце вже на вечірньому прузі, нам пора їхати, бо ще маємо декого відвідати. Попрощалися ми з Петрунею, її сестрами, мамою татом, дідуньом, дружнім собакою і поїхали. Тут є ще один фармер по дорозі. Він недавно побудувався і хоче перевершити усіх сусідів, премії прагне, слава майстра-фармера йому пахне.

Холодом потягало. Сонце червоно заходило за горбастії краєвиди, як ми проїздили околицею з назвою Коломия. Оце тут на горбі ставали перші піонери й дивилися, де б собі кращу землю вибрати. Вся земля, всі ліси, всі мочарі й озера були нічиї. Заплатив 10 долярів і горни під себе 160 акрів землі. Тепер все це розоране, вироблене, тепер і проблеми інші.

Цей фармер Лазарук, що до нього ми заїхали вже на заході сонця, справді, вирішив усіх перевершити. В його новенькій фармі, побудованій одним заходом, не так притягав око дім, як господарчі будівлі. Вони нагадували штудерні кафетерії на роздоріжжях автострад під Нью-Йорком. Як і ті кафетерії, Лазарукові стайні й клуні облицьовані нержавіючою бляхою з витисненим на ній кокетливим візерунком, вони чванилися й кричали ще здалека: "А дивіться, які ми чепурні, гарні, високоякісні! А зайдіть у середину до нас!" Ми заходимо. Ага, ось і та кузня, що про неї розказував аґроном. Лабораторія, не кузня! Чистота й клясичний порядок, всі деталі мають своє місце — ґвинтик до ґвинтика, шпинтик до шпинтика — може й занумеровані, заінвентаризовані? А зайдіть ще в шпихлір, де ми сушимо зерно. Ми сконстрували спеціяльну механізовану сушильню, нею за дві години можна тисячу бутлів висушити. Це — Лазаруків винахід? Здається, бо фармер дуже вже пояснює агрономові механізм. Проблема розв’язана немала, бо албертійське літо коротке: у червні ще бувають останні морози, а в серпні — вже перші заморозки. Хліб не встигає дозріти, то збирають якомога швидше, а досушують уже в шпіхлірі.

Господиня мені зовсім не повірила, коли я сказала, що в нас в Україні вже давно зібрали врожай, у липні протягом двох тижнів. А тут будуть збирати лише у вересні. І хоч це середина серпня, але щось так виглядає, що цієї ночі буде мороз. Після цього серпневого морозу потім знов буде ще довго тепло, ще всі дерева позолотяться й побагряніють. Але за одну ніч на городі все може вимерзнути, квіти пропадуть, коли б хліба на полі не померзли…

І господиня проникливим поглядом подивилася на особливі, "віщі" хмари надвечірнього неба, а господар уже знов кудись потягнув агронома. Справді, тут аґроном як рідний батько, до нього всі горнуться, все показують, розпитують, всі свої клопоти розповідають. Дякуючи йому, і ми з панею Підручною та Аврілею надивилися та нагостювалися, наїздилися. Але бідної фарми я так і не побачила. Всі фарми — розкіш і багатство, комфорт, змагання на більший блиск. Бачила, правда, одну дуже старомодну фарму, але й там була "біда збагачення": купили ще одну фарму, тепер треба бути і там, і тут, розривайся, не знати, де будуватися.

Ні, нема чого тут більше шукати. Може аґроном навмисне показував мені тільки гарне? Він же тут за тата: його й у газетах називають фармерським батьком.

Пані Підручна мала ще в пляні пирііг із малиною, що ми нарвали на фармі. Але все склалося так, що другого дня я поїхала. Вертався із своєї об'їздки агроном Чарнецький, заїхав до Підручних. Ми пообідали й поїхали до Едмонтону.

4.

Отже, я таки навратилася шукати бідної фарми. Такого бурдею, як розказував дід Кондра, або таку хату під стріхою, як я бачила на картині Анни Підручної. Самі люксусові модерні доми на фармах мені вже

промиґалися, вони були вже настільки звичні, що я й не пробувала дістатися всередину та розглядатися. Такії хати є і в Едмонтоні.

От, занесло мене аж у Смокі Лейк… І коли я гадала, що опинюся в цьому затишному містечку-мисочці, дні колишнього Задимленого Озера? Що знайду тут друзів, приятелів? Взагалі, життя моє в Альберті точиться, як фестиваль. Після граду вечорів та прийнять у Едмоінтоні друзі повезли мене ще "на село", на окружний з’їзд жіночих відділів Союзу Українок Канади, у містечко Редвей.

То таке містечко, як і інші. Церква в гаю, церковна "галя", при залізниці сім елеваторів, а фарми представлені зборищем авт. Фармері поз’їжджалися на Службу Божу, а потім у церковній залі засіли за багаті столи обідати.

Аж тоді почався жіночий з’їзд і на тому з’їзді чоловікам дозволено було не тільки бути присутніми, але й промовляти. Я не перебільшую. Едмонтонський гість д-р Лев Фарина, так і почав свою промову — з подяки високому з’їздові, що йому дозволено промовляти. Фармері й фармерки слухали із проривами сміху пересипану баєчками, жартами та народніми прислів’ями промову д-ра Фарини, а я ще й із здивованням. Тут народжений, канадієць, — а такий українець!

Та це стихія, тут можна гори перевертати з цими людьми! Попросили й мене до слова, я звернулась до Шипинців, що перенесли свою назву з Буковини, й розповіла їм гіро те, яку стародавню хліборобську культуру було розкопано в їх "старокрайових" Шипинцях та яка була вона багата. Слухали всі, як зачаровані, при великій тиші і ще й більше хотіли б… А в Нью-Йорку жінки після такого вечора, на цю саму тему, казали: "Пані! Та для нас це все незрозуміле!" А в Радвею зрозуміли. І зразу ж після з’їзду забрали мене нові друзі справляти мій безперервний фестиваль ще й у Смокі Лейк.

Напхалося нас у Шемелюкове авто, мало його не розсадили. Пан і пані Шемелюки, дружина о. Петра Сацевича, фотограф Ґавінчук, я, пані Марія Рацой, пан Попович, себто тато Стефанії Пауш…

Побувати у Смокі Лейк для мене було абсолютно важливо. По-перше, тому що тут виросла й виховалася Стефанія Пауш, і я про Смокі Лейк наслухалася вже чимало, по-друге тому, що там в околиці є багато історичних місць, по-третє тому, що це одне з перших місць заселення українських піонерів у Альберті. Ось наводжу з 50-ої сторінки "Спогадів" В. Чумера. Оповідає Кость Загарійчук.

5.

"Я приїхав до Канади з села Топорівців, на Буковині 1898 року. Приїхав з родиною і замешкав у гефбридів (мішанці індіян з білими. Д. Г.) в комірнім на Пакані. Ми були бідні, бо заледво було в нас десять долярів готівкою. Це було восени і я рішився піти пішки до Форт Саскачевану і там десь у фармерів наймитись до роботи. Там у німця я найнявся копати бараболю. І за тиждень заробив десять міхів бараболі. Це було найбільшим моїм щастям, бо було запевнення, що не помремо взимі з голоду. І коли я написав до жінки, що я заробив десять міхів бараболі, то вона не повірила, а прийшла п’ятдесят миль пішки, аби наочно провірити, чи то правда. Бараболю мав відвезти мені німець аж по молочінню і я її закопав у землю, аби не змерзла. За це, що він мав відвезти мені бараболю аж на Пакан, я мусів вимастити глиною його стайню, аби худобі було тепло.

Жінка моя, не чекаючи, прийшла пішки і взяла майже міх бараболі на плечі і так несла аж на Пакан. Потім ще два рази приходила дивитися, чи бараболя не померзла, або чи хто не закрав. Оба рази пробувала брати на плечі і нести в мішку на Пакан, але німкиня їй не позволила, кажучи: "Ти, жінко, дурна, та ж ти колись на здоровлю відпокутуєш; мій чоловік як сказав, що бараболю привезе, то привезе".

Я робив там ще й коло машини. І бараболю, і мене німець відвіз, як вже випав сніг. Жінка моя тоді, як клякла над тією бараболею, то з годину молилася. Дякувала Богу, що не дасть нам згинути в Канаді з голоду. І на весні;, як наші люди довідалися, що в мене є бараболя на насіння, то двадцять миль приходили здалека просити. Ми уділювали кожному потрохи. І що ви думаєте! Вони очка в бараболі вирізували і клали в землю, аби росла, а осередок варили на росіл і тим малі діти годували, бо молока не було. Розказувати тепер комусь про давні злидні, — ніхто не повіїрить. А я не забуду їх і до смерти…

Скоро на весні 1899 року я вибрав собі землю десять миль на північ від Пакану, тепер містечко Смокі Лейк. Хоч земля там була ще неміряною, все одно я хотів десь збудувати бурдей, аби було в чім родину примістити, а самому йти шукати роботи. Ми цілий тиждень носили із жіїнкою на плечах корчами нашу господарку з Пакану на гомстед. Найгірше приходилося нести корчами-ломами старокрайову скриню, в якій були всі наші маєтки. Дороги тут не було і возом не мож було там дістатися. Я там вибрав перший гомстед. Там ще й тепер стоїть перша хата, яку моя жінка побудувала з моїм малим десятилітнім хлопцем, Петром. Бо на весні я збудував лише буду, аби вони мали де від дощу скритися та вночі від дикого звіра сховатися і спокійно ніч переспати. А звіра тоді було всякого рода, найбільше мусів та каютів, та ведмедів.

Коли вже позносили ми свої "скарби" на гомстед, я сейчас вибрався 80 миль пішки до Едмонтону, а жінку з дітьми лишив у корчах. На життя лишив для них міх муки "форексу", трохи ще бараболь і кавалюк солонини, а грошей ані шелюга. Одиноку п’ятку, яка в нас була, я взяв із собою иа дорогу, бо в дорозі без цента хоч пропадай.

На Пакані був Годсонбейський стор, де індіяни й гефбриди торгували. Я попросив Мічеля, управителя, що коли б моя жінка прийшла дістати цукру або кукурудзяної муки та солонини, аби їй дав; а я, скоро дістану роботу, то йому пришлю гроші. Як це я йому толкував, то і самий не пам’ятаю, досить, що він сказав: "алрайт, Кость!"

В Едмонтоні роботи не було. Пересидів там три дні й четвертого дня колов дрова в готелі, і дали мені за це пообідати, бохонець хліба і 40 центів. На другий день я купив ще два бохонці хліба, вудженої солонини, і пустився трекою на полуднє до Калгари, бо думав, більше й старе місто, то борше можна роботу дістати. По: дорозі я вступав до фармерів, які там були, і питав роботи. Четвертого дня я дістався до Ред Дір. Це більше, як сто миль від Едмонтону. Під час подорожі, як захопила ніч, то ночував у когось у стайні, або таки під стиртою сіна чи соломи.

В Ред Дір здибав я російських німців і вони мені порадили йти до Ґлейшен, бо там фармері давніші й багатші. Я так зробив. Дістав роботу в німця двайцять миль на північ від Ґлейшен. Там я робив ціле літо і заробив сорок долярів готівкою та вдодаток дав мені цей господар жеребну кобилу і одну корову. Як я цю корову дорожив, що я вам не годен сказати, ні пояснити. В багача може мільйони не такі були дорогі і він може й своїми дітьми так не тішиться, як я цим зарібком. Взяв я її на воловоди і в руках, пішки, вів аж до Ветасківін. Взяло мені чотири дні і три ночі часу дістатися до Ветасківін, бо по дорозі мусів її пасти. Там прийшов я до фармера попросити для себе їсти, бо: мій футраж вичерпався і я чувся утомлений. Фармер бачив, що веду худобу і ледве ногами плентаю, запитав, звідки я провадю і куди. Я сказав. А він каже: "Ю крезі! Конину маєш, а сам пішки йдеш. Та ж прив’яжи корову коневі до хвоста, сам сідай на коняку і їдь, як господар". Так я й зробив. З Ветасківіну додому їхав верхи. Я це міг відразу зробити, але я жалував жеребної кобили.

Як привів я цю худобину на гомштад, то жінка аж наполохалася, думала, що то певно я чужу худобу пригнав, і почала мене лаяти. Я мусів її переконувати, що я собі її заробив. Мою жінку здивувала худоба, а мене здивувала нова хата, яку вона з хлопцем через літо збудувала. Зсередини й знадвору вимастила глиною і накрила сніпками з довгої осоки, яку жала й пів милі носила з недалекого озера; а в хаті — мала дитина в колисці, плетеній з канадійської лози, чого не було тоді, як я вибрався на весні на роботу. Ось як ми в Канаді дороблялися."

6.

Як почув Микола Ґавінчук, що о. Петро Сацевич хоче мені показати Пакан і що ми їдемо туди цілою родиною, то й собі приєднався. З фотоапаратом, звичайно. Пан Ґавінчук має скромну назву "фотоґрафіста" у Смокі Лейку. Але він — хоронитель скарбів. Все життя він збирає фотографії з місцевого життя і архів його має багато чого, частинно опублікованого вже (наприклад у "Спогадах" В. Чумера), а більше неопублікованого. Багато чого хоронить його пам’ять, весела й погідна, бо все знайдеться в нього якесь оповідання з тутешньої бувальщини за 67 років, подібне на забавну анекдоту. Отже, ми приїхали на Пакан, ніяких корчів по дорозі не бачили, кругом лише впорядковані дороги та розорані поля, — а цей Пакан також не що, як поле.

— Оце та церква на Пакані, що недавно збудована. Стара церква згоріла, то "руські" збудували нову, — пояснює, а радше сам цікавиться о. Сацевич, бо ще нової церкви не бачив.

У чистому полі, на пригорку стоїть дуже гарна церква. На меморіальній таблиці вибито: "Жертва Паканської громади". Навколо — цвинтар, а на кожному надгробкові, та хресті написано: "Тут спочиває. .. (ім’я рек)". І імена ті всі та прізвища соковито українські. Та що ж це за руські!

— Це самі буковинці, — відказує пан Ґавінчук. — Приходить такий чолов’яга та й каже: "Запиши мене руським, я не українець". Я часом візьму та й заговорю до такого по-руському, а він: "Та ти говори по-людському, а не по-якомусь ґавняґай..."

Чого ця церква побудована тут у полі, в глухій закутані, далеко від Смокі Лейку, про це нехай скаже історія. Колись це була зовсім не глуха закутана, навпаки, ми в історичному місці. Ще задовго до появи перших українських поселенців, а саме 1870-го року, знаменита торговельна

компанія Гудсон Бей, що перша пробивалася в недосліджені простори, побудувала тут Форт Вікторію і заснувала "Трейдінґ Пост" для скуповування й виміни в індіян хутрів. 1886-го року, пій, час повстання індіянських племен Блекфітс і Крі, тут була битва. Біля Форту Вікторія була католицька місія, і руїни старого будинку місії тут зовсім недалеко. Це тільки треба з’їхати з пагорба й опинитися на шляху Вікторія Трейл. Заслужена Вікторія Трейл, дорога понад рікою Норт Саскачеваїн, була колись єдиною дорогою, спочатку протоптаною індіянами, а потім вживаною білими. Тепер вона втратила своє значення, стала тільки історичною пам’яткою, як і ці руїни, як ця пірамідка з необтесаного каміння — на місці бою з індіянами.

Пан Ґавінчук усе це завзято фотографує, а для маштабу ставить біля пам’ятника нас. Від колишнього: "Трейдінґ Посту" та Форту Вікторія зосталася оця гарно удекорована зеленню, обсаджена квітами садиба. Ґавінчук каже, що тепер це пошта Пакан, а поштарем тут — син управителя компанії Гудсон Бей, містер Мічел, одружений з індіянкою чи "гефбридкою". Має слабість до чарки, то батько його склав свій тестамент так, що син не може всіх грошей вибрати зараз.

Із зеленої квітчастої садиби вийшов старий чоловік, сам містер Мічел, і привітався. Він не знав, що ми тут злословили про нього, і попросив пана Ґавінчука зайти, зфотографувати якогось дуже давнього доляра, чи не першого випуску. І ми упхалися гурмою в колишній "Трейдінґ Пост", а тепер звичайне, старого типу приватне мешкання. Місис Мічел — жінка, як жінка, нічого індіянського в ній я не зауважила. Це стара вже людина з білою дбайливою зачіскою, але ось як обвила вона всю хати зеленим плющем та ось скільки квітів насадила. На прощання й їх зфотографував пан Ґавінчук біля масивного залізного цоколя в подвір’ї, де колись прив’язували ведмедя.

Ми стільки говоримо про індіян, а їх самих я ще досі не бачила. Чи ще щось від них залишилося? Чи вже всі вимерли? Ще є? То де ж вони? Чи ще й досі волоком їздять?

Кажуть мені, що канадійські індіяни живуть у резерваціях. Тут недалеко також є одна резервація Часом індіяни працюють у наших фармерів, а що зароблять, то зараз усе й проп’ють.

— Та й наші п’ють немало, — заперечив о. Сацевич. — Якби що добре чіплялося, а то...

— О, наші люди — майстрі на "муншайнбей", — зажартував пан Гавінчук. А власне це так жартівливо називається тут самогонка: "місячного світла затока". Мабуть тому, що при місячному світлі роблять її. Гарний мають індіяни приклад, що й казати!

— Індіяни ніякої ролі вже тепер не грають. Нічого вже з них не буде... Один наш хлопець вирішив був присвятити своє життя для індіян. . . Скільки ми йому відраджували, щоб не витрачав своїх сил, а він в одну душу — ні, таки піду між них працювати. І став у резервації вчителем. Через рік сам утік звідти, мало не божевільний...

Так історія (чи не вірніше: горілка?) змела зі сцени цілий народ, і не допомогла його запашна, мальовнича, своєрідна культура, ані войовничість. Повчальний приклад і для "майстрів на муншайнбей".

Ми залишили цей забутий, закинутий куток, що відограв і в житті українського переселенця немалу ролю. Бо коли англійці, ірляндці, шведи, німці та інші переселялися в Канаду, то вони діставали кращі землі, їх постачали всіма знаряддями й харчами, за них платив уряд дорогу, їм давали кредити Наші ж їхали з голими руками, голими руками корчували ліси, ішли далеко на заробітки. То ж навіть позика в "Гадсонбейському сторі" була величезною підтримкою. А ще висилала компанія своїх людей скуповувати по фармах шкурки щурів, койотів, лисів і за це давала цукор чи гас.

— Більше, як два фунти цукру не могли дати, — згадує старий піонер, — бо самі не могли більше доставити. Гасу давали по батлі, це

шість галонів. Лямпи дехто з собою привіз, а то — робили з каламаря й бляшки…

Цю ролю постачання й обслуги фермерства перейняли тепер на себе, крамниці сільськогосподарських машин у фармерських містечках. Тільки вони постачають тепер куди вишуканіші речі: центрифуги для відвіювання молока, холодільники, пилосмоки, пральні машини, не кажучи про комбайни та інші польові машини. Перейшли такі склепи в українські руки. Ось у Смокі Лейку родина Рацой має такий склеп. Пан Шемелюк має підприємство, також чисто фармерське: фабрику очищення зерна від бур’янового насіння. Він зв’язаний з усією далекою й близькою околицею, аж із багатим хліборобським районом Піс Рівер, що відділений від цього району непочатими лісами. Він навіть їздить на далеку північ…

Ми покинули історичний закуток і поїхали до комфортабельної сучасности. Мій фестиваль триває далі. Із прийняття у о. Сацевича їду на жіноче прийняття у Народньому Домі, зустрічаюся із тоненькими панями, вишукано одягненими, частуюся нанесеними сюди тортами, "кейками", "паями", приймаю подарунок. Розгортаю пакунок при всіх, щоб бачили, яку гарну серветку я дістала. З чоловіків нема ані душечки, бо тут існує неписаний закон: чоловіки не мають права вступу на збори жіночої організації. Одного разу, розповідають, якийсь цікавий заховався в будку кінооператора й геть чисто все вислухував, але там було багато пороху і він чихнув. Знялася тривога, негайно почалося дослідження терену, злочинця викрили, ганебно видалили й поставили сторожу. Отакі суворі звичаї в цьому благословенному Смокі Лейку!

І все ж не забуваю, чого я сюди приїхала. Чи побачу я бідну фарму? Пані Рацой працює в своєму склепі через день на переміну із спільничкою, то через день вона вільна. Отже ж, першого її вільного дня ми сіли в авто і пані Рацой помоторувала спочатку до дев’яностолітнього Кондри Дубця, а потім до Івана й Параски Палиликів.

7.

За яку милю-дві від Смокі Лейк стоїть дуже гарна простора фарма Івана Палилика. Будинок, кажуть мені, двадцять років тому збудований, тому нема в ньому зовні віяння модерного часу. Але всередині! Всередині надзвичай люксусово все устатковано. Велика заля-вітальня ще побільшується могутнім вікном і краєвидом степу з нього. Вражіння — великого добробуту й смаку. Ці люди знають мистецтво оточити себе приємним комфортом і це мабуть від того, що заля ця незаставлена, що нефарбовані дубові паркети незаймано блищать. Проте, все тут є. Величезна вазонкова рослина біля вікна пишно розпустила на всі боки свої віти. Канапи, м’які крісла, піяно — все удекороване найтоншими мереживними скатерочками. Шафа, наповнена докраю кришталем і порцеляною за склом, мріє про якісь парадні прийняття. Та навіть і попільничка на високій ніжці біля канапи щось таке собі думає про невимушену задушевну бесіду в часи дозвілля.

Господиню, Параску Палилик, ми застали на грядках біля хати, але ось за кілька хвилин вона вже частує нас по-міському. Підсовується до м’яких крісел низький столик, вноситься на таці печиво, кава. І чого було так далеко забиватися, аж у Смокі Лейк, коли на низькому столику й таці з серветками частують кавою? І чого завезла мене сюди пані Рацой?

Ми говоримо про мало цікаві речі. Про заготовлення городини на зиму, про урожай грибів цього року, про те, що й пані Палилик дістає пенсію… о, це вже стає цікаво! "Це дуже добре влаштовано тепер, що старі люди не мусять журитися в старих літах, не бояться злиднів"… — А то чого вони мають боятися злиднів у такій розкоші? Чи їм та пенсія потрібна?

— Але мені належиться, — на це каже пані Палилик. — В нас дістає кожен, як досягне 70 років, хто б він не був і що б він не мав. Та й ще всім не догодиш. Наші люди ходили до посла Глинки, питали, чому він не добивається, щоб знизили вік; а він, такий жартівливий був, та каже: "Бо наш русин як затнеться, то жиє та й жиє, а пенсію йому плати…"

Господиня не виглядає, зрештою, такою старою, але пані Рацой питає, чи вона також дістала піонерську грамоту. В п’ятидесятиліття провінції Алберти всі піонери подістовали.

Пані Палилик виносить два сувої, чоловікову й свою грамоту. Ось таке вони дістали. Бо вона приїхала до Канади, як їй було десять років.

— Приїхали ми до Едмонтону, — згадує вона, — а там різних людей тьма-тьменна… Шведи, французи, німці — яких тільки там не було. Хтозна, куди поткнутися і як його зачепитися. Спасибі, один чоловік, агент, сказав моїм родичам: "Як ви хочете вибрати землю, то їдьте за мною." Але ми не їхали, а йшли пішки, тільки малі діти й речі були на возі. П’ять днів так ішли, поки добралися до Ту Гілс. Дороги не було, а просто через ліси йшли. Хтось проїхав перший і по тих слідах ішли та їхали. Ми запаслися хлібом, бо казали нам у Едмонтоні, щоб ми взяли із собою їсти. Але до хліба нічого не було. По дорозі ми ставали, мама виймали триніжки й там у лісі щось варили. Часом яка фармерка молока дасть, то то така була радість! Там і ночували в лісі. А озера тоді такі стояли, що часто доводилося по пояс брести водою.

Пані Палилик перериває свою розповідь. Може ще кави? Але її оповідання цікавіше за каву, ми просимо, щоб розказала, що ж із нею було далі.

— Приїхали ми до ліску. Але ж там і бідили! Не було чого їсти, муки було трохи — і це все. То мама, бувало, замісять тісто, а розкачати нема чим. Щипали пальцями й кидали в молоко, та й так ми їли. Мама варили їсти на триніжках надворі, бо в бурдеї ми спали. Викопали землянку, накрили сіном та й так спало три родини. Потім почали рубати й корчувати ліс, спочатку для хати, а потім на город, на поле. Збудували хату. Тато й брат узялися заготовляти дошки і робили за коней. Один виліз нагору, а другий унизу — і так пиляли дошки. Дуже гарні виходили… Тепер як поїду туди та побачу, що все те закинуте, а скільки то праці там закладено, — то так плачу!…

Чудно було слухати в цій хаті таке оповідання, не вірилося. Але хіба я сама не бачила при дорогах такі сумні закинуті старі хати, будівлі, фарми? Вони колись виникали в темному лісі, скільки ж то й у них праці було закладеної…

— Пожили ми там рік, потім я пішла до Едмонтону на роботу. Шість років працювала в наймах.

Можливо, що в тих міських наймах і дістала вона такий гарний смак до влаштування своєї хати. Це долучилося, але те, селянсько-піонерське, ніколи не зникне. Я вже оцінила, чому пані Рацой завезла мене сюди. Параска Палилик без чванства, ані без сорому розповідала свою бувальщину. Спокійно й просто. Що було., те й розказує.

— Тут, де оця наша фарма, був густий ліс, а перед нашою оцею хатою було озеро.

Ні лісу, ні озера ніякого ми не бачимо. Степ навколо тут.

— Привіз мене сюди мій чоловік, скоро-но ми повінчалися, і каже: "Це наш палац!" А то — бурдей, землянка, кругом лише ліс та небо. На грядку треба було викорчувати. А тоді як почали ми корчувати — світу Божого не бачили. За три роки викорчували дванадцять акрів. Років шість так бідили, аж поки став хліб краще родити, бо перше вимерзало. Були тоді більші морози, гаддя всякого, ведмеді, вовки. Комарі загризали. Чоловік піде на роботу — за два місяці принесе вісім долярів. — Ще кави?

Так… Ця фарма, що я її шукаю, — лише в пам’яті старих піонерів лишилася. Тепер довкола лани, оброблені найновішими потужними машинами. Дім — справжній степовий модерний палац із усіма устаткуваннями — телефон, радіо, телевізія, електричні приладдя до всіх дрібних і великих побутових потреб. Діти всі вивчені, всі влаштовані. Дві дочки й син живуть у Едмонтоні, молодший син лишився

на господарстві, а крім того бавиться в оркестру. Має всі музичні інструменти, керує оркестрою, усі навколишні весілля запрошують грати… Як назбирає до себе нагору своїх товаришів-музикантів, то й хата їм мала.

Та й скажи цьому канадійському селянинові, що вдома в Україні селянин (тепер колгоспник) — підстава нації — входить до міста з почуттям приниженості й подавленості. Не повірить! Бо сам він приїздить у своєму авті із почуттям своєї значности, може навіть і жалю до дрібноти й тісноти міського мешканця.

Той, про кого ми говоримо, молодий Палилик, саме в цей час із батьком порається у подвір’ї біля сільськогосподарських машин. Це якраз на тому місці, де колись був бурдей, — так нам каже пані Палилик. А де ж було озеро? — Он там, де стоїть ваше авто.

— Чому ж ви хоч не зфотографували того бурдею, того озера?

— А, хто там про те тоді думав!

Ми подякували за гостину й поїхали, а пані Палилик відразу повернулася до перерваної на городі роботи.

8.

Смокі Лейк лежить унизу, всі три церкви видно звідси — українську православну, українську греко-католицьку, "руську". Всі три — українцями опікуються, сватами-братами, і всі три — ворогують… Але ми скоро вкочуємось у містечко і драстичний краєвид зникає.

Аж ось дивлюся — в самому містечку при дорозі стоїть те, чого шукаю. Стоїть стара-старезна селянська хата під обдертою стріхою. Справжня хата! Не ілюзія, не малюнок, не макет. Що це за хата? Ще й журавель при ній.

Пані Рацой заїжджає в закинуте подвір’я, ми никаємо попід вікнами з побитими шибками, бачимо там старі скрині, старе лахміття, старе начиння… Якісь побиті міллю, подерті й зношені старі кожухи старосвітські висять… Що ж це за хата?

— Це справді непрощено, що хата така запущена, — наче виправдується пані Рацой. — Треба буде щось подумати, щоб охоронити її від знищення.

— Та таку хату треба під скло взяти! Та ж вона живцем перенесена з України, це ж етнографічна цінність!

— Це одна буковинка колись її поставила. Приїхала вона з краю дуже багата, килимів навезла, всякого добра. Збудували цю хату. І все те якось марно пішло. Оце її теперішня нова хата, а в цій старій вона складає всякий непотрібний мотлох. Зайдімо до неї, може вона є вдома, то. відімкне нам стару хату.

Ми зайшли в сусідню міську хату, але застали там лише дівчинку, Дівчинка англійською мовою відповіла нам, що мама на роботі, нема дома. Діти в Смокі Лейку всі вже говорять англійською, а української не розуміють.

Ой, треба дякувати докторові Ярославу Рудницькому за те, що так невтомно провадить етнографічні записи в Канаді! Як не запише тепер, то все це пропаде, той багатий фолкльор, якого вже й в Україні маже нема. То ж в Едмонтоні є ще такі жінки, що знають до найменшої дрібниці всі старовинні звичаї, доконують весільні обряди з точністю… і все це раптом зникне. Наступає блискавична зміна, молоде покоління виростає зовсім якесь інше, чуже цьому старому. Воно все перейшло на англійщину, а разом із втратою мови відбувається втрата народньої пам’яті свого минулого. Разом із старим зникає і пропадає також і кольориста історія їх піонерства.

Чому ж такий разючий розрив між поколіннями? Чому нема переємности?

9.

Виїжджаю із Смокі Лейку, опанована неясним, мішаним почуттям вдоволення-жалю. Нема вже пониженого, забитого селянина, бідна фарма лишилася тільки в спогадах піонерів. Але одночасно з розкішшю модерної фарми приходить і втрата українського духа та мови.

Випроваджає мене пані Шемелюк, ми чекали на станції автобуса. Сидить ще якась стара-старезна бабуся, вгрузла в землю, у хустці, з-під якої вибиваються сиві пасма. Вона обдерта, як циганка, але у вишиваній сорочці й у дорогому намисті, ще дівоцькому. Ми питаємо її, чи намисто це буковинське. — Еге… — А куди ви їдете, бабусю? — Та лікаря чекаю. — А чого ви його тут чекаєте? — Це автобусна станція. — Сказали мені чекати тут. — Та ви помилилися, бабусю, ходімо, я вас заведу до лікарського офісу, це тут поруч.

Пані Шемелюк хоче відвести бабусю, що не торопає нічого англійською мовою й заблудила в Смокі Лейку, але я ще питаю:

— А чого ви самі прийшли, такі старі? Чи не маєте дітей?

— Є дві дочки, в Едмонтоні живуть. А я тут бідую, на пенсії в найманій хаті… — бабусі вже й на плач зібралося.

— А чому ж ви з дочками не живете?

— Дочки подуріли! — вийшла раптом із журливої флегматичности бабуся. — Спаніли! Не хочуть, щоб я з ними жила… Дочки спаніли і подуріли! — ще раз одрубала.

Яка безодня розвернулася між цією бабусею й тими її дочками, а ще більша між нею й сьогоднішніми дітьми!

В автобусі вже друга жінка. На якійсь зупинці зайшла — в хустинці, з вузликом у руці — хуторянка. Увійшла й каже шоферові: "Я штири милі їду на фарми". — "Ват ші сей?" (Що вона каже?) — питає шофер у пасажирів, але кожне знизує плечима, мовляв, не розуміють і показують очима на мене. "Вона її розуміє". Соромилася, чи що, признатися, що всі в цьому автобусі розуміють мову бабусі?

Чому такий розрив? Що фармерка не вміє говорити по-англійському, це зрозуміло і це їй прощено. Але що малий хлопчик у хорошій українській родині не знає вже, як буде по-нашому "стіл", "ніс", "вухо", — цього я вже ніяк не втну. Адже ж від того, що він знатиме, крім англійської, ще й українську, від цього він же не перестане бути добрим канадійцем. Батьки стоять вище, бо вони знають дві мови. Діти їх уже одномовні.

Щось тут бракує. Але що? Чому жиди вчать своїх дітей тих мов, які вони знають. Вони навчають своїх дітей і української, бо їм треба для бізнесу.

Що ж це таке, що тут навіть для бізнесу, в суцільній українській стихії, вже не треба мови своїх батьків? Що тут бракує?

10.

Так я бідної фарми не знайшла. Всі бідні фарми покинуті. Знайшла я її в музеї.

Коли в’їдете в заповідник Елк Айленд Парк і доїдете до величезного двадцятимилевого озера, там на мальовничому пагорбі побачите українську піонерську хату. Під стріхою, з причілком — така своя, рідна, затишна хата. Журавель біля неї задивився в небо. Після цих

вицяцькованих модерних "бонґало", "бейсментів", вікон на всю стіну, пласких дахів, — наче чистої води напилася після пундиків.

Хата ця вносить спокій у весь краєвид, одухотворює його. Вона ще здалека притягає зір і вже не хочеться від неї відриватися.

Я приїхала з Паушами. Вони мені розповідають, що уряд ухвалив побудувати у цім парку три музейні одиниці: репліку української піонерської хати, репліку індіянського шатра і репліку старого Форту Вікторія. Поки там хто ще надумається, а українці вже й зробили. Будовано цю хату за моделлю патріярха албертійських українців, Петра Зварича, і під його безпосереднім доглядом та вказівками. 1951-го року було відкриття цього пам’ятника, музею-хати. Народу з’їхалося — тисячі! З фермерських околиць, з Едмонтону…

Тихо в парку, вже сезон минув. І хата замкнена, ми тільки зазираємо через вікна. Так, українська хата, тільки мисник не на тому місці, він повинен стояти напроти печі. І скрині нема, а стоїть плетений кіш. Образи не там… Я критикую, але пані Пауш заперечує. Це ж не хата в Україні, а хата перших переселенців із України в Канаду, тому все так зроблено, як було в тих хатах тут, у Канаді..

Ми ще довгенько товклися біля хати, відходили й оглядалися, бо чогось не хотілося від неї віддарюватися. Така вона рідна та мила, — еманація таємного чару українського села.

— Видно зразу, що в такій хаті живуть статечні, роботящі, хороші; люди, нездібні ні на яке ошуканство, — каже Стефанія Пауш. — Видно відразу, що тут бояться Бога і люблять правду. Ця солом'яна стріха відганяє все зле та недобре, і з такої хати нічого злого не може вийти.